
Nederland en de Weimarrepubliek: onderbelichte betrekkingen

Duiding van het Interbellum vanuit het dominante politieke discours en vanuit *De Gelderlander*

Bachelorscriptie Geschiedenis

Faculteit der Letteren

Door: Chrisje Hendriks

Studentnummer: s4194322

Scriptiebegeleider: L. Savenije

9 juni 2015

Inhoudsopgave

Het onderbelichte Interbellum	3
Betrekkingen in het dominante politieke discours	7
Betrekkingen in de krant.....	11
Vergelijking dominante politieke discours en de krant	16
Conclusie.....	18
Bibliografie.....	22
Literatuur	22
Bronmateriaal.....	23

Het onderbelichte Interbellum

‘Er is potentie en potentie, in elk zaadje zit de potentie van ’n boom. Maar slechts het zaadje dat op een gunstige plaats is neergelegd, bezit die potentie in werkelijkheid. Moge het potentieele resultaat der besprekingen te Genève zijn als de mogelijkheid tot ontkieming en voortbrenging welke gegeven is aan het zaadje, dat in vruchtbaren bodem onder het bereik van zon en regen is neergelegd.’¹ Dit zijn hoopvolle maar bedachtzame woorden die gesproken werden in *de Gelderlander* tijdens de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek over de toenmalige relatie tussen Nederland en Duitsland. De verhouding tussen Nederland en Duitsland in de twintigste eeuw lijkt uitvoerig bestudeerd te zijn door historici. De wetenschappelijke en publieke belangstelling voor deze verhouding tijdens de Tweede Wereldoorlog was en is nog altijd groot. Vanaf de jaren vijftig zijn er talloze werken verschenen over de betrekkingen tussen deze twee buurlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog en ook de periode hier kort voor, vanaf de *Machtergreifung* van Hitler, en de periode na 1945 zijn goed gedocumenteerd.²

De Eerste Wereldoorlog en het eerste deel van het Interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, vormden lang een lacune in het historische onderzoek naar deze verhouding.³ Nederland was neutraal gebleven en dit maakte onderzoek naar de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland in deze periode volgens wetenschappers, in eerste instantie, tot een minder relevant onderzoeksveld. Bovendien werd de Nederlandse geschiedenis in dit opzicht overschaduwed door de impact die de Tweede Wereldoorlog heeft gehad aldus Frits Boterman, een deskundige op het gebied van onderzoek naar de relatie tussen Nederland en Duitsland in het Interbellum.⁴ Woorden als vooroorlogs wijzen erop dat de periode voor de Tweede Wereldoorlog vanuit een finalistisch perspectief bekeken werd. Het is onmogelijk om het begin van de twintigste eeuw zonder een achteraf-perspectief te

---

¹ ‘Het potentieele resultaat te Genève’, *De Gelderlander*, 17 september 1928, 1.

² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969); F. Wielenga, *Van Vijand tot Bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999); J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Bergen 1983); H. van Galen Last, *Stilte voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig* (Bussum 1969).

³ T.W. Gijswijt, ‘Neutraliteit en afhankelijkheid. De Nederlands-Duitse politieke betrekkingen tijdens de Eerste Wereldoorlog’, in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003) 21-36, aldaar 21.

⁴ F. Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem: de Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam 1999).

bekijken maar er moet gewaakt worden voor een finalistisch perspectief. Het beperkte onderzoek dat gedaan werd naar het Interbellum werd beheerst door de negatieve beeldvorming die was ontstaan door de Tweede Wereldoorlog.⁵ De langdurige verwerking van de Duitse bezetting en de jodenvervolging speelde hier een aanzienlijke rol in. Het goed-en-fout-schema waar de Nederlandse historicus Loe de Jong gebruik van maakte bij de bestudering van de Tweede Wereldoorlog heeft er ook voor gezorgd dat er een vertekend beeld is ontstaan van de Tweede Wereldoorlog en het Interbellum.⁶

In de jaren negentig en het begin van de twintigste eeuw was er een grotere afstand ontstaan tot de Tweede Wereldoorlog.⁷ Tot en met de val van de Berlijnse Muur in 1989 gold de Weimarrepubliek, met haar zwakke democratie, als een mislukking.⁸ Met de val van de Berlijnse Muur kwam er meer en positievere aandacht voor andere kritieke momenten in de Nederlandse geschiedenis, zoals de Eerste Wereldoorlog. De periode voor de Tweede Wereldoorlog werd nu in mindere mate als voorgeschiedenis gezien en meer als een zelfstandige periode. In de aanloop naar de honderdjarigenherdenking van deze oorlog in 2014 werd in het begin van de twintigste eeuw door middel van historisch onderzoek geconcludeerd dat deze periode wel degelijk interessant, relevant en noodzakelijk is om te bestuderen. De impuls moest van de Duitse historicus Marc Frey komen.⁹ Al snel volgden toen Nederlandse publicaties.¹⁰ De Eerste Wereldoorlog bleek meer gevolgen te hebben gehad in de jaren twintig in Nederland dan in eerste instantie verondersteld werd. Het had bovendien gevolgen voor de contacten met Duitsland, ofwel de Weimarrepubliek.

Waar in de jaren vijftig weinig, en hoofdzakelijk negatieve, aandacht was voor de Weimarrepubliek, kwamen er door bovenstaande ontwikkelingen aan het eind van de jaren negentig andere geluiden. De contacten met de Weimarrepubliek werden

---

⁵ F. Boterman, 'Inleiding', in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum: wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003) 7-19, aldaar 7.

⁶ De Jong, *Het Koninkrijk*; Boterman, 'Inleiding', 7.

⁷ Boterman, 'Inleiding', 9.

⁸ R. Roowaan, 'Naast de grote machten, Nederlands-Duitse politieke en handelspolitieke betrekkingen 1918-1933', in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003) 207-220, aldaar 209.

⁹ M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande. Ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner* (Berlijn 1998).

¹⁰ H. Binnenveld e.a., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Hilversum 2001); R. van Vuurde, 'Laveren en schipperen achter een façade van legalisme. John Loudon (1913-1918)', in: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999).

nu juist wetenswaardig geacht omdat Nederland op verschillende terreinen een significante rol speelde voor Duitsland in het begin van de jaren twintig en omdat deze rol veranderde met de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek vanaf 1925. Van 1925 tot 1929 bereikte de Weimarrepubliek een fase van economische en politieke stabiliteit. Deze jaren werden later *die goldenen Zwanziger (Golden Twenties)* genoemd. Nederland bood in eerste instantie economische ondersteuning aan de zwakke economie van de Weimarrepubliek en ook op cultureel gebied was er veel contact met het buurland. Vanaf de tweede helft van de jaren twintig veranderde dit contact door de protectionistische politiek die Duitsland voerde.

De Nederlandse historicus Frits Boterman riep in 1998 historici op om de lacune van de contacten met de Weimarrepubliek op te vullen door middel van historisch onderzoek naar deze periode en hierbij te waken voor finalisme.¹¹ Hij voegde zelf de daad bij het woord en werd een deskundige en autoriteit op dit gebied. In 2003 bracht Boterman een bundel uit waarin verschillende facetten van Nederland en Duitsland in het Interbellum uiteen werden gezet.¹² De bijdrages aan deze bundel op het gebied van de politieke facetten van deze relatie richtten zich vooral op de bestuurslaag van de samenleving. In de afgelopen 10 jaar lag de nadruk van het onderzoek op beleidsbepalingen door de Nederlandse regering en specifiek de besluiten van Herman Adriaan van Karnebeek, minister van buitenlandse zaken van 1918 tot 1927.

Een artikel in de bundel van Boterman dat gebaseerd is op deze beleidsbepalingen is bijvoorbeeld het artikel van de Nederlandse historicus en architectuurhistoricus Ries Roowaan. Hij stelt in zijn bijdrage aan de bundel dat Nederland nooit echt een grote speler werd voor Duitsland in het Interbellum ondanks dat Duitsland wel contacten had met de Nederlandse politiek.¹³ Nederland bleef voor Duitsland meer een aanhangsel dan een grootmacht en de Nederlandse buitenlandpolitiek was een zelfstandigheidspolitiek. Hij baseert zijn standpunt vooral op beleidsdocumenten van het Ministerie van Buitenlandse zaken en het Bundesarchiv in Berlijn. Uit de literatuur blijkt dat de ministers van buitenlandse zaken John Loudon en Herman Adriaan van Karnebeek overstapten op de 'zelfstandigheidspolitiek'. De buitenlandpolitiek richtte zich op de handhaving van

---

¹¹ Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem*, 5.

¹² Boterman, 'Inleiding', 9.

¹³ Roowaan, 'Naast de grote machten', 207-220.

zelfstandigheid en soevereiniteit op het Europese continent maar wees op een actievere politiek dan de hieraan voorafgaande neutraliteitspolitiek.¹⁴

Er zijn relatief veel boeken en artikelen verschenen over de buitenlandpolitiek van Nederland in de twintigste eeuw.¹⁵ Soms heeft een deel van deze werken ook betrekking op de periode van de Weimarrepubliek. De buitenlandpolitiek wordt hier echter bestudeerd op basis van beleidsstukken. Het wetenschappelijk onderzoek naar de beleidsdocumenten uit de jaren twintig is inmiddels in een gevorderd stadium. Het wetenschappelijk onderzoek naar de politieke relatie tussen Nederland en Duitsland beperkt zich echter tot de bestudering van dit dominante politieke discours. Er wordt weinig aandacht besteed aan de bestudering van de publieke opinie. De ervaringen van de burger met de politieke en economische betrekkingen met Duitsland en het construeren van het nieuws en beeld door bijvoorbeeld kranten is onderbelicht.

Een representatieve manier om dit te onderzoeken is door bronmateriaal van kranten te analyseren. Door de grootschalige digitalisering van kranten de afgelopen jaren door erfgoedinstellingen en andere partijen zijn deze sinds kort eenvoudig te raadplegen. *De Gelderlander* was een veel gelezen katholieke krant in die tijd en ook deze krant is de afgelopen jaren gedigitaliseerd en digitaal raadpleegbaar en doorzoekbaar. Een ander aspect wat dit bronmateriaal interessant maakt is dat het komt uit een grensgebied met Duitsland waardoor de relatie tussen Nederland en Duitsland voor de auteurs van belang is. De onderzoeksvraag die logischerwijs hieruit voortkomt is welke overeenkomsten en verschillen aantoonbaar zijn, tussen de standpunten in het toenmalige dominante politieke discours enerzijds en de standpunten uitgedragen in de krant anderzijds, inzake de politieke en economische Nederland-Duitsland betrekkingen in de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek (1925-1929). Door meer aandacht te besteden aan deze vraag, over de betrekkingen in een periode waar nog weinig onderzoek naar gedaan is, kan het finalistische perspectief

---

¹⁴ Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem*, 14.

¹⁵ H. Klemann, *Waarom bestaat Nederland eigenlijk nog? Nederland-Duitsland: Economische integratie en politieke consequenties 1860-2000* (Rotterdam 2006); F. Boterman, 'Nederlands-Duitse politieke betrekkingen', in: J. Vis en G. Moldenhauer (red.), *Nederland en Duitsland. Elkaar kennen en begrijpen* (Assen 2000); Diepen, R. van, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999).

doorbroken worden en kan deze periode meer los gezien worden van de Tweede Wereldoorlog.

Deze vraag zal beantwoord worden aan de hand van deelvragen. Eerst zal onderzocht worden hoe in het dominante politieke discours tegen de politieke en economische Nederland-Duitsland betrekkingen aangekeken werd, tijdens de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek (1925-1929). Dit zal gedaan worden aan de hand van een aantal representatieve momenten van contact: het sluiten van het Protocol, de verdragen van Locarno en het Nederlands-Duits handelsverdrag, de aansluiting van Duitsland bij de Volkenbond, de besprekingen van de herstelbetalingen en de beurskrach. Vervolgens zullen de politieke en economische betrekkingen besproken worden aan de hand van deze ijkpunten vanuit het perspectief van *de Gelderlander*, als representant van de kranten. Afgesloten zal worden met een vergelijking tussen deze twee analyses en een aantal concluderende opmerkingen.

Betrekkingen in het dominante politieke discours

Nederland en Duitsland hebben al lange tijd een zeer actieve economische en politieke relatie en daarom zijn deze betrekkingen al uitvoerig bestudeerd op verschillende kritieke momenten in de geschiedenis. Hierbij werd, zoals eerder in dit onderzoek al aangegeven is, voornamelijk gekeken naar beleidsstukken van de bovenste bestuurslagen van de samenleving in Nederland. In de rest van dit onderzoek zal voor dit bronmateriaal en de literatuur gebruik gemaakt worden van de term ‘dominante politieke discours’. Met het dominante politieke discours wordt bedoeld de bestaande literatuur die gebaseerd is op beleidsstukken en ander bronmateriaal wat geproduceerd werd door de bestuurslaag van Nederland en daarmee vooral de top van de samenleving. Zij hebben hun stempel gedrukt op de kennis die nu beschikbaar is over de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland en deze literatuur over de politiek is daarmee dominant.

Uit eerder onderzoek in de jaren negentig is gebleken dat er een viertal factoren is dat de verhoudingen tussen twee landen bepaalt.¹⁶ De eerste factor draait om de geografische positie van het ene land ten opzichte van het andere land. Duitsland is Nederlands belangrijkste buurland en dit is van grote invloed op de

---

¹⁶ S. Markovits en S. Reich, *The German predicament: memory and power in the new Europe* (New York 1997) 77-78.

verhouding tussen deze twee buurlanden. Een tweede factor die een grote rol speelt is de economische verhouding. Financieel-economisch is Nederland het meest gebonden aan de Duitse markt. De derde factor is macht. Nederland speelde als klein land een minder grote rol in het internationale stelsel dan de grotere en machtigere landen zoals Duitsland. De vierde factor heeft te maken met de aard van historische contacten en ervaringen. Negatieve en positieve ervaringen worden in het collectief bewustzijn opgeslagen en dit heeft gevolgen voor de verhoudingen tussen twee landen. Deze factoren geven richting aan de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland.

De Eerste Wereldoorlog had gevolgen voor de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland. De vertrouwde wereld was voor velen in Europa na de Eerste Wereldoorlog in elkaar gestort en de loopgravenoorlog had menig leven verwoest en ondermijnde ook de idee van vooruitgang. Doordat Nederland neutraal was gebleven tijdens de Eerste Wereldoorlog had Nederland, in tegenstelling tot Duitsland, geen grote economische, politieke en morele schade opgelopen.¹⁷ De schoolstrijd was opgelost, het algemeen kiesrecht was ingevoerd en de revolutiepoging van Troelstra mislukte. De jaren twintig en dertig vormden de hoogtijdagen van de geïstitutionaliseerde verzuiling. Het politieke systeem van Nederland was, in tegenstelling tot dat van de Weimarrepubliek, stabiel.

Ondanks dat Nederland neutraal was tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft de oorlog wel impact gehad op de politiek van Nederland.¹⁸ Na de Eerste Wereldoorlog werd in Europa en de Verenigde Staten nagedacht over manieren om betere verhoudingen en samenwerking te creëren en zo het veiligheidsvraagstuk op te lossen. Dit resulteerde in de oprichting van de Volkenbond. Er ontstond een paradoxale situatie binnen de Nederlandse regering met aan de ene kant de wil voor zelfstandigheid en aan de andere kant de behoefte aan levendige handelsbetrekkingen. Zo sloot Nederland zich in 1920 aan bij de Volkenbond maar kozen de ministers van buitenlandse zaken, John Loudon en Herman Adriaan van Karnebeek ook voor de 'zelfstandigheidspolitiek'. Van Karnebeek kon, in zijn functie als minister van buitenlandse zaken, vrijwel zelfstandig beslissen over de buitenlandpolitiek en de buitenlandse economische betrekkingen. Zijn machtspositie was buitengewoon sterk.

---

¹⁷ Boterman, 'Nederlands-Duitse politieke betrekkingen', 359-362.

¹⁸ Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem*, 21.

De voormalige neutraliteitspolitiek suggereerde volgens de conservatief-liberale Van Karnebeek passiviteit en daarom verkoos Van Karnebeek de term ‘zelfstandigheidspolitiek’, wat wijst op een grotere mate van activiteit in de Nederlandse buitenlandpolitiek.¹⁹ De buitenlandpolitiek van Nederland richtte zich onder het bewind van Van Karnebeek, 1918-1927, op de handhaving van de zelfstandigheid en soevereiniteit op het Europese continent maar onderhield tegelijkertijd levendige handelsbetrekkingen, vooral met Duitsland.²⁰ Nederland ging zich in de jaren twintig richten op het grote, nabije en economisch sterker wordende Duitsland. De gekozen politiek had dus een economische drijfveer. De politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland waren daarom sterk met elkaar verweven. In het tweede deel van de jaren twintig vond er in Duitsland een economische groeispurt plaats. De export groeide snel. Het Duitse BBP groeide reëel met 17 procent in 1924 en met 11 procent in 1925.²¹ Het was de overtuiging van de conservatief-liberale Van Karnebeek dat de zelfstandigheidspolitiek, gericht op de groeiende Duitse economie, een bepalende factor zou zijn voor economische groei in Nederland.²²

In het veranderende Nederland en Europa werd na de Eerste Wereldoorlog gestreefd naar wereldvrede en veiligheid door enkele verbonden en verdragen te sluiten. Een van deze verdragen was het Protocol van Genève. In het Protocol van Genève werd, omwille van de wereldvrede en veiligheid, het belang van de trias arbitrage-veiligheid-ontwapening vastgelegd. Afgezanten van landen die dit Protocol ondertekenden beloofden slechts tot geweld over te gaan als zij hier toestemming voor hadden gekregen van Raad of Algemene Vergadering. Het Protocol verbood hiermee alle aanvalsoorlogen. Van Karnebeek sprak zich in eerste instantie niet duidelijk uit over het Protocol. Ondertekening van het Protocol zou voor Nederland als gevolg hebben dat ze zich minder dan ooit tevoren buiten conflicten met andere staten zou kunnen houden. Dit paste niet bij de zelfstandigheidspolitiek van Van Karnebeek. Van Karnebeek wachtte het oordeel van Groot-Brittannië af. Nadat Groot-Brittannië had aangegeven het Protocol niet te ondertekenen, gaf Van Karnebeek hetzelfde aan.

---

¹⁹ J. Houwink ten Cate, *‘De mannen van de daad’ en Duitsland, 1919-1939. Het Hollandse zakenleven en de vooroorlogse buitenlandse politiek* (Den Haag 1995) 99-100.

²⁰ Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem*, 14.

²¹ Klemann, *Waarom bestaat Nederland eigenlijk nog?*, 50.

²² H.J.G. Beunders, ‘De buitenlandse politiek van Nederland 1918-1924’, in, N. van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991) 88-105, aldaar 90.

Het Protocol kwam dus niet van de grond, in tegenstelling tot het Verdrag van Locarno in 1925. Het Verdrag van Locarno werd gesloten door Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië en België, het zogenaamde Rijnverdrag. Met dit verdrag erkende Duitsland zijn nieuwe grenzen met Frankrijk en België en zegde het toe deze niet te schenden. Van Karnebeek stond zeer positief tegenover dit Verdrag van Locarno.²³ Het Verdrag verbeterde de politieke en economische betrekkingen tussen de drie grote mogendheden van West-Europa en territoriale conflicten leken af te nemen. Het Verdrag van Locarno werd door de meeste tijdgenoten geestdriftig ontvangen in lijn met het dominante politieke discours en er brak een periode van internationaal optimisme aan. Men dacht dat er betere tijden aan zouden breken en er werd zelfs gesproken van de ‘geest van Locarno’. Het naoorlogse klimaat was in het midden van de jaren twintig omgeslagen in een euforisch optimisme, waarbij de Nederlands-Duitse handel opbloeiende. De groei was door de Duitse voorspoed ongekend maar de Nederlandse regering leek de nadelige gevolgen die dit voor de Nederlandse economie zou gaan hebben niet helemaal in te kunnen schatten. Uiteindelijk werd na snelle maar soms moeizame onderhandelingen een nieuw handelsverdrag gesloten tussen Nederland en Duitsland.

Nederland sloot zich zoals gezegd in 1920 al aan bij de Volkenbond. Dit sloot deels aan bij de zelfstandigheidspolitiek van Van Karnebeek. De Nederlandse regering wilde namelijk een isolement voorkomen. Het wrong echter eveneens met de zelfstandigheidspolitiek omdat Nederland zich niet te veel zou mengen in de internationale problematiek als dit de nationale belangen zou kunnen beschadigen.²⁴ Duitsland sloot zich in 1926, als uitvloeisel van de verdragen van Locarno uit 1925, aan bij de Volkenbond. De Nederlandse regering was een warm voorstander van de toetreding van Duitsland. De Volkenbond moest volgens de Nederlandse regering een universeel en vooral bovennationaal karakter hebben. Zonder Duitsland, maar ook zonder andere Centrale mogendheden, zou de Volkenbond een machtsinstrument worden van de geallieerden.²⁵ De geest van Locarno hield dus stand met de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond en werd zelfs versterkt.

Vanaf 1927 namen deze positieve sentimenten in de Nederlandse regering af.

---

²³ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*.

²⁴ Boterman, ‘Nederlands-Duitse politieke betrekkingen’, 359-362.

²⁵ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 59.

Het ging financieel-economisch gezien minder met Duitsland. De wereldeconomie zakte in en Nederland kreeg vanaf 1927 steeds meer te maken met het Duitse protectionisme. Van Karnebeek trad af in 1927 en werd opgevolgd door Frans Beelaerts van Blokland. Hij kreeg te maken met minder optimisme omdat er een einde kwam aan de stabiele 'Locarno-jaren', de jaren vanaf het midden van 1924 tot 1927. In 1927 hield hij zijn eerste rede voor het plenum van de Algemene Vergadering. Daarin sprak hij zijn onvrede over de resultaten van de Volkenbond uit en stelde hij voor om opnieuw naar de beginselen van het Protocol te kijken. Dit riep veel weerstand op van Groot-Brittannië, waar meer optimisme heerste over de ontwikkelingen op het gebied van Europese vrede en veiligheid, en uiteindelijk paste Beelaerts zijn rede aan. Hier lijkt een breuk aantoonbaar met de politiek van Van Karnebeek en met de standpunten ten opzichte van Duitsland die in Nederland heerste onder deze politiek. Nederland had zich altijd tegen dit Protocol gekeerd, omdat Van Karnebeek vreesde dat het Protocol gebruikt zou worden door Frankrijk om Duitsland onder de duim te houden. Beelaerts sprak zich nu voor het Protocol uit. Daarnaast waren onder de buitenlandpolitiek van Van Karnebeek positieve sentimenten ontstaan ten opzichte van de Nederland-Duitsland betrekkingen en dit lijkt vanaf 1927 om te slaan. Duitsland bleek niet in staat om op eigen kracht te voldoen aan de herstelbetalingen.

Een laatste opleving van het optimisme was het tot stand komen van het Briand-Kellogg Pact in 1928.²⁶ Dit pact verbood een aanvalsoorlog als instrument van de nationale politiek. In 1928 kreeg de Duitse economie ernstige schaduwzijdes en in 1929 werd het door de economische wereldcrisis geraakt. Deze verslechtering van de Duitse economie had een directe weerslag op de handelsrelatie tussen Duitsland en Nederland en daarmee op de Nederlandse economie en de opinie over de Nederland-Duitsland betrekkingen.

Betrekkingen in de krant

Uit het dominante politieke discours blijkt dat er vanaf 1925 overwegend optimisme bestond over de relatie tussen Nederland en Duitsland. Het Verdrag van Locarno werd door de Nederlandse regering positief ontvangen, evenals de toelating van Duitsland tot de Volkenbond en het Nederlands-Duitse handelsverdrag. Na de zogenaamde

---

²⁶ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 74.

‘Locarno-jaren’ nam het optimisme in het dominante politieke discours af en maakte dit plaats voor negatieve sentimenten binnen de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland. Deze weergave van het dominante politieke discours is met name gebaseerd op literatuur en beleidsstukken. Er is nog weinig onderzoek gedaan door middel van bronmateriaal van kranten en hier zal in deze paragraaf dieper op in worden gegaan met als representant van de kranten, de katholieke krant *de Gelderlander*. Hierbij zal met name gekeken worden naar hoe deze krant de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland construeert.

De Gelderlander ontstond al in de 19de eeuw maar groeide in de twintigste eeuw, als concurrent van de protestants-liberale *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, uit tot een dagblad met grote oplagecijfers. *De Gelderlander* groeide na de Eerste Wereldoorlog gestaag. Er werd in 1919 een groter pand aangekocht en in 1920 werd een zestien-zijdige rotatiepers aangeschaft. *De Gelderlander* had duizenden lezers in de jaren twintig. In 1924 bedroeg de zaterdagse oplage van de krant 27.000 exemplaren.²⁷ *De Gelderlander* was destijds een kritische krant. De directeur-hoofdredacteur Albert van der Kallen had een uitstekende kennis van de sociale en politieke verhoudingen in ons land, was een principieel katholiek en bezat de gave, zijn gedachten in een levendige en verzorgde stijl uit te drukken.²⁸ Dagbladen vormden gedurende het Interbellum het belangrijkste massamedium.²⁹ Als krant van een regio die direct grenst aan Duitsland, spelen de Nederland-Duitsland betrekkingen een grote rol in de berichtgeving van deze krant en werden berichten die betrekking hierop hadden dan ook voornamelijk op de voorpagina van de krant geplaatst. Centraal in deze paragraaf staat welke standpunten door *de Gelderlander* uitgedragen werden en hoe de krant het beeld construeerde op het gebied van de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Duitsland in de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek.

In 1920 werd door de Nederlandse regering, zoals eerder gesteld, gekozen voor de toetreding tot de Volkenbond ondanks dat dit niet direct aansloot op de zelfstandigheidspolitiek die de Nederlandse regering voor ogen had. De discussie over

---

²⁷ J. Brinkhoff, *Een eeuw de Gelderlander-Pers* (Nijmegen 1948) 82-85.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ F. van Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939, een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989) 343.

deze discrepantie laaide (wederom) op in de Tweede Kamer en in *de Gelderlander* vlak voor de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek, met de onderhandelingen voor het Protocol. In *de Gelderlander* werd gesteld dat Nederland, in het geval van aanneming van het Protocol, wederom een groot offer zou brengen, evenals bij de toetreding tot de Volkenbond.³⁰ Het zou volgens de krant zorgen voor een toename van het aandeel dat Nederland zou moeten hebben in conflicten en dit stond haaks op de neutraliteit waar Nederlanders positiever tegenover stonden. Het Protocol werd niet ondertekend.

Een jaar later blijkt uit een aantal artikelen in de krant dat men nog steeds niet tevreden was over de handelsbetrekkingen tussen Nederland en Duitsland en was men toe aan verandering.³¹ Deze verandering kwam met de Verdragen van Locarno die in 1925 gesloten werden. De toenadering tussen de verschillende landen die hieraan meededen was volgens veel Nederlanders erg belangrijk. Als deze poging om betere toestanden in Europa te scheppen wederom zou mislukken, zoals eerder bij het Protocol het geval was geweest, dan zou volgens *de Gelderlander* een tijdperk aanbreken van nog scherpere tegenstellingen.³² De vreugde dat deze verdragen uiteindelijk tot stand kwamen was dan ook groot. Door deze verdragen zou Duitsland zich volgens de katholieke krant weer kunnen oriënteren op het Westen, op Europa en dit zou Europa een nieuw gevoel van veiligheid gaan geven.³³ Bovendien hoopte men dat deze verdragen ervoor zouden zorgen dat de Verenigde Staten zich nu bij de Volkenbond zouden aansluiten. Later in de krant werd gesproken van ‘de geest van Locarno’. Er heerste dus groot optimisme over de Verdragen van Locarno en de gevolgen die dit voor Duitsland, Europa maar ook voor Nederland zou gaan hebben.

Toch was men in Nederland nog niet tevreden over de politieke en economische Nederland-Duitsland betrekkingen. In een artikel van de Rooms-Katholieke Vakbeweging, geplaatst in *de Gelderlander*, werd gesteld dat Nederland vrijwel onbeschermd was tegen een overstroming van vreemde producten.³⁴ Door de nieuwe verdragen en handelsvrijheid kon Duitsland toltarieven invoeren en hierdoor zou Duitsland de overproductie volgens de onbekende schrijver tegen hoge dumping-

³⁰ ‘Tweede Kamer, avondvergadering van Dinsdag 9 Dec.’, *De Gelderlander*, 10 december 1924, 2.

³¹ ‘De Verdragen van Locarno gearafeerd’, *De Gelderlander*, 17 oktober 1925, 1; ‘Onze handelspolitiek’, *De Gelderlander*, 19 september 1925, 1.

³² ‘De Verdragen van Locarno gearafeerd’, 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ ‘Onze handelspolitiek’, 1.

prijzen proberen de Nederlandse markt op te brengen. De Rooms-Katholieke Vakbeweging pleitte daarom voor een herziening van de handelsverdragen met andere landen, en met name met Duitsland. Bij de krant overzag men destijds al dat het economisch gezien met Duitsland beter ging en dat men de eigen handelspolitiek en verdragen hierop aan diende te passen. Vanaf het eind van 1925 vonden er onderhandelingen plaats tussen de Nederlandse en Duitse regering over de handelsrelatie tussen Nederland en Duitsland en dit resulteerde uiteindelijk in een herziening van het Nederlands-Duitse handelsverdrag. Toch was men in 1925 wel positief over het economische herstel van Duitsland na de oorlog. De overblijfselen van de oorlog werden langzaam geliquideerd en een tijdperk van meer stabiliteit in geld en zakenwereld werd ingeluid volgens de krant.³⁵

In 1926 werden de voorbereidingen voor de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond in werking gezet, zoals in de verdragen van Locarno van 1925 al vast was gelegd. In februari 1926 werd al gesproken over een spoedige toetreding van Duitsland tot de Volkenbond. Daarnaast werd in *de Gelderlander* bevestigd dat regeringsleiders zeer positief tegenover de toetreding van Duitsland tot deze bond stonden. De Engelse regeringsleiders verwachtten dat de toetreding van Duitsland zou zorgen voor een tegenwicht voor de Franse opvattingen.³⁶ Ook in *de Gelderlander* werd positief gereageerd op de toetreding. Hierin blijkt dat veel Nederlanders voorstander waren van de toetreding van Duitsland, vooral omdat dit anders de Verdragen van Locarno zou schaden en dit zou zorgen voor het verslechteren van de situatie in Europa.³⁷ Bij veel artikelen in *de Gelderlander* werden eveneens enkele problemen aangekaart van de toetreding om dit in perspectief te brengen. In februari werd opgemerkt dat Duitsland vaart probeerde te zetten achter de toetreding om meer zeggenschap te krijgen binnen de Volkenbondsraad. Het ging hierbij vooral om zeggenschap met betrekking tot de positie van Duitse minderheden in Polen en Tsjecho-Slowakije en het ontwapeningsprobleem.³⁸ Daarnaast was men zich er in de krant terdege van bewust dat Duitsland, als grote en economisch sterker wordende staat, veel invloed kon gaan uitoefenen binnen de Volkenbond en dit ook negatieve

---

³⁵ 'Financieele Kroniek', *De Gelderlander*, 17 januari 1925, 9.

³⁶ 'Duitsland en den Volkenbond', *De Gelderlander*, 8 februari 1926, 1.

³⁷ 'Ernstige spanning te Genève', *De Gelderlander*, 13 maart 1926, 1.

³⁸ 'Duitsland vraagt toetreding tot den Volkenbond', *De Gelderlander*, 9 februari 1926, 1.

gevolgen had.³⁹ In september werd de toetreding van Duitsland officieel. In *de Gelderlander* werd hier voornamelijk positief op gereageerd. De Volkenbond zou nu voor meer veiligheid gaan zorgen in Europa, al moest er nog veel veranderen in de houding van een aantal Europese landen. Zo blijkt uit de krant dat de individuele handelsverdragen die landen sloten het aanzien van de Volkenbond ondermijnden.⁴⁰ Het sluiten van deze verdragen zou immers niet nodig zijn als de Volkenbond aan zijn doel zou kunnen beantwoorden.

De toetreding van Duitsland tot de Volkenbond vond plaats in de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek. Hiermee kwam Duitsland weer terug op het wereldtoneel na de beperkingen die opgelegd waren na de Eerste Wereldoorlog en ging Nederland een minder grote rol spelen voor Duitsland. In Europa was men destijds toch positief over de vorderingen die gemaakt waren voor de veiligheid van Europa. De Engelse premier Stanley Baldwin stelde dat Europa in vier jaar uitgegroeid was tot een verenigd Europa. Dit was volgens de onbekende schrijver een te optimistische kijk op de Europese toestand en de schrijver stelde dat vele Nederlanders het met hem/haar eens zouden zijn op dit punt.⁴¹ Men was van mening dat er inderdaad wel degelijk wat bereikt was op het gebied van wereldvrede, de geest van die toestand zouden zij echter niet zo optimistisch schetsen.⁴² In *de Gelderlander* werd de wantrouwige sfeer in Duitsland beschreven. Dit wantrouwen was ontstaan door het uitblijven van het terugtrekken van de troepen in het bezette Duitse gebied. Daarnaast was men van mening dat de onderlinge bondgenootschappen die steeds meer ontstonden meer deden denken aan de vooroorlogse politiek en ingingen tegen de idee van de Volkenbond. Een verklaring die in *de Gelderlander* gegeven werd voor het blijvende optimisme, ondanks enkele negatieve ontwikkelingen, bij de regeringen was de behoefte van de wereld aan een goede staatkunde en een opbouwende interne politiek van samenwerking.⁴³ Hiervoor was dit optimisme nodig, evenals de wil tot opbouw en verzoening.

Vanaf 1928 kwamen er dus andere en kritische standpunten in de krant ten opzichte van de Nederland-Duitsland betrekkingen. Men was van mening dat er de

---

³⁹ 'Internationale wrijvingspunten', *De Gelderlander*, 27 februari 1926.

⁴⁰ 'De Volkenbond en de Volkenverdragen naast den Bond', *De Gelderlander*, 2 september 1926, 1.

⁴¹ 'Baldwin over Europa's toestand', *De Gelderlander*, 23 november 1928, 1.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

verdragen op papier veel veranderde maar dat er in de praktijk weinig van kwam. Alle ontwapeningstheorieën leverden weinig op. Vanaf 1925 waren er al kritische geluiden over de betrekkingen en werd er getwijfeld aan de aantoonbare gevolgen van de veranderingen. Toch stond men rond 1925 nog aanzienlijk positief ten opzichte van de gevolgen die de Volkenbond en de andere politieke betrekkingen en handelsbetrekkingen zou hebben voor de relatie tussen Nederland en Duitsland, maar was men vanaf 1928 pessimistischer over de aantoonbare gevolgen hiervan. Men stelde in 1928 dat er spoedig een concreet resultaat zichtbaar moest worden omdat het vertrouwen in de Volkenbond en de relatie tussen Nederland en Duitsland afliep.⁴⁴ De crisis van 1929 die in de Verenigde Staten begon, zorgde voor een toenemende daling van het vertrouwen in de betrekkingen binnen Europa evenals in de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland. In *de Gelderlander* had men volgens eigen zeggen de crisis wel aan zien komen omdat de speculaties in de Verenigde Staten bleven oplopen. Toch werd in *de Gelderlander* in oktober 1929 geschreven dat verwacht werd dat er snel weer normale economische verhoudingen zouden ontstaan.⁴⁵ Een daadwerkelijke angst voor de verslechtering van de situatie in Europa en met Duitsland was er dus (nog) niet.

Vergelijking dominante politieke discours en de krant

In dit onderzoek is bestudeerd wat in het dominante politieke discours en in de krant de standpunten waren over de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland-Duitsland in de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek. Deze standpunten kenden overeenkomsten maar ook verschillen. De politiek van Van Karnebeek was een zelfstandigheidspolitiek. Met deze politiek werd ervoor gekozen niet neutraal te blijven maar een actievere buitenlandpolitiek te bedrijven dan hiervoor het geval was. Dit had als gevolg dat Nederland meer contacten legde met onder andere Duitsland en andere landen in Europa maar zich probeerde niet overal in te mengen.

In 1924 dacht men in Nederland na over de ondertekening van het Protocol van Genève. Uit dit onderzoek blijkt dat de standpunten in het dominante politieke discours op het punt van de ondertekening van het Protocol overeenkomen met de standpunten in de krant. Van Karnebeek was van mening dat de ondertekening als

---

⁴⁴ 'De negende Volkenbondsvergadering', *De Gelderlander*, 3 september 1928, 1.

⁴⁵ 'Financieele kroniek', *De Gelderlander*, 26 oktober 1929, 21.

gevolg zou hebben dat Nederland zich minder dan ooit tevoren buiten conflicten met andere staten zou kunnen houden. In *de Gelderlander* kwam dit argument tegen toetreding ook naar voren, naast het argument dat ondertekening van het Protocol haaks stond op de neutraliteit waar de meeste Nederlanders positiever tegenover stonden. Grote verschillen van standpunten bestonden er niet over de ondertekening van het Protocol, behalve dat in de krant nog stelliger gepleit werd tegen ondertekening dan blijkt uit het dominante politieke discours en Van Karnebeek zich juist lange tijd niet uitsprak over zijn argumenten vóór of zijn bezwaren tegen het Protocol.

Waar het Protocol niet van de grond kwam, gold dit wel voor het Verdrag van Locarno. Nederland maakte weliswaar geen onderdeel van dit Verdrag uit maar er werd wel veel over gesproken, blijkt zowel uit het dominante politieke discours als uit de krant. Hieruit blijkt dat Nederlanders geïnteresseerd waren in de ontwikkelingen en een mening over dit Verdrag hadden. Van Karnebeek stond zeer positief tegenover het Verdrag en uit het dominante politieke discours bleek dat het door de meeste tijdgenoten geestdriftig werd ontvangen en er een periode van internationaal optimisme aanbrak. Uit de krant blijkt deels een ander standpunt. Van grootschalig optimisme lijkt geen sprake. In *de Gelderlander* blijkt de angst van Nederlanders dat het eventueel falen van het Verdrag zou zorgen voor nog scherpere tegenstellingen in Europa. Toen het Verdrag van Locarno uiteindelijk toch tot stand kwamen en door alle landen ondertekend was stond men ook in de krant positief tegenover deze verandering. Duitsland zou zich volgens de katholieke krant weer kunnen oriënteren op het Westen, op Europa. Er werd in de krant, evenals in het dominante politieke discours, gesproken van ‘de geest van Locarno’.

Uit *de Gelderlander* blijkt echter, duidelijker dan uit het dominante politieke discours, dat men niet tevreden was over de handelsrelatie tussen Nederland en Duitsland. Door de nieuwe verdragen van handelsvrijheid die gesloten werden kon Duitsland haar overproductie met hogere toltarieven invoeren. Er werd daarom in september 1925 gepleit voor een herziening van de handelsverdragen tussen Nederland en Duitsland. Uit het dominante politieke discours kwamen veel meer positieve geluiden over de handelsrelatie tussen Nederland en het economisch steeds sterker wordende Duitsland. In de krant werd ook een ander beeld geconstrueerd. Er

werd gesteld dat het economisch herstel van Duitsland wel positieve gevolgen had voor de stabiliteit in geld en zakenwereld in Europa.

Zowel in de krant als in het dominante politieke discours werd de noodzaak van de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond vastgesteld. Op de eerste plaats omdat dit anders het Verdrag van Locarno zou schaden, waarin de toetreding al was vastgelegd. Daarnaast dacht men dat de toetreding van Duitsland zou zorgen voor een beter evenwicht in Europa. De toetreding werd in *de Gelderlander* echter ook bekritiseerd op een aantal punten. Zo was men er niet van overtuigd dat de toetreding met name voordelen met zich meebracht. Men was bang dat Duitsland als machtig en groot land te veel invloed zou krijgen en zo veel zeggenschap had op de positie van Duitse minderheden en het ontwapeningsprobleem. Ondanks deze negatieve standpunten werd er zowel in de krant als in het dominante politieke discours gesteld dat men overwegend positief was en dat de toetreding zou moeten gaan zorgen voor veiligheid in Europa.

Uit het dominante politieke discours blijkt dat men in 1927 een omslag ziet van positieve sentimenten, die er eerst met name bestonden ten opzichte van de Nederland-Duitsland betrekkingen, naar negatieve sentimenten. Dit blijkt ook deels uit de bestudering van de krant. In *de Gelderlander* wordt benadrukt dat er een wantrouwige sfeer ten opzichte van Duitsland was ontstaan, vooral door het uitblijven van de ontwapening. Men was van mening dat er op papier veel was veranderd maar dat de praktijk van deze veranderingen voor de veiligheid van Europa nog uitbleef. Er werden veel onderlinge verdragen en bondgenootschappen gesloten wat volgens veel Nederlanders niet bevorderlijk was voor de veiligheid van Europa. Men zag bovendien in de krant aanwijzingen voor een opkomende beurskrach en verwachtte dat dit gevolgen zou hebben voor de economische verhoudingen in Europa. Toch was men in 1929 niet zo pessimistisch als in het dominante politieke discours geschetst werd. In *de Gelderlander* van oktober 1929 schreef de auteur dat de verwachtingen waren dat de normale economische verhoudingen weer snel hersteld zouden worden.

Conclusie

De betrekkingen tussen Nederland en Duitsland in het Interbellum zijn lange tijd onderbelicht geweest maar hier is de laatste jaren steeds meer verandering in gekomen. In dit onderzoek is geprobeerd aan te sluiten bij het streven om de

betrekkingen tussen Nederland en Duitsland in het Interbellum in kaart te brengen. Waar tot nu toe vooral gekeken werd naar beleidsdocumenten en andere documenten van vooraanstaande politici, het dominante politieke discours, werd in dit onderzoek gekeken naar een onderbelichte bron, de kranten. Door middel van dit onderzoek is duidelijk geworden dat het dominante politieke discours grotendeels overeenkomt met het beeld wat in de kranten geconstrueerd wordt maar dat dit daarnaast enige nuancering behoeft.

Uit het dominante politieke discours blijkt dat er vanaf het begin van de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek, vanaf 1924/1925, positief werd gereageerd op de veranderingen die plaatsvonden op het gebied van de Nederland-Duitsland betrekkingen. Men stond positief tegenover het Verdrag van Locarno en ten opzichte van de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond. Er brak een periode van algeheel optimisme aan volgens het dominante politieke discours. Vanaf 1927 begon dit om te slaan in Nederland ondanks dat in andere landen het optimisme over de situatie van Duitsland binnen de regeringen aan bleef houden. Men was pessimistischer omdat er een einde kwam aan de stabiele Locarno-jaren en met de crisis van 1929 kwam er een einde aan de het optimisme in Nederland.

De standpunten in de krant komen deels overeen maar laten bovendien zien dat het dominante politieke discours op sommige punten herzien zou moeten worden. Zo was er vanaf 1925 niet alleen optimisme over de Nederland-Duitsland betrekkingen. In de *Gelderlander* was men positief over het Verdrag van Locarno toen het door alle landen ondertekend was maar was men tot die tijd angstig voor de gevolgen die het niet ondertekenen van het Verdrag zouden hebben. Ook over de toetreding van Duitsland tot de Volkenbond en de handelsbetrekkingen tussen Nederland en Duitsland had men bedenkingen.

Zo blijkt de optimistische sfeer die beschreven wordt in het dominante politieke discours niet volledig te kloppen maar heeft dit nuancering nodig. Vanaf 1927 lijkt er in mindere mate een omslag plaats te vinden. In Nederland bleef men wantrouwig over de economische en politieke relatie tussen Nederland en Duitsland. In andere landen, waaronder Groot-Brittannië, bleef de regering vasthouden aan de optimistische kijk en het idee dat Europa sterker was geworden en zich verenigd had. In de *Gelderlander* wordt een verklaring gegeven voor deze optimistische kijk binnen de Europese regeringen. Bij de regeringen bleef namelijk de behoefte bestaan aan een

goede staatkunde en de wil tot opbouw en verzoening. Hiervoor was dit optimisme in de regeringen nodig. In de aanloop naar de crisis werd in *de Gelderlander* al verwacht dat de economische groei binnenkort snel zou afnemen. Toch bleef men in 1929 nog redelijk positief ten aanzien van de economie. Men dacht dat er snel weer normale economische verhoudingen zouden ontstaan en dat Europa dan weer zou herstellen.

Op enkele punten komt het dominante politieke discours overeen met de krant. Wat echter niet lijkt te kloppen is de optimistische kijk op de relatie tussen Nederland en Duitsland vanaf 1925 tot 1927 en de pessimistische kijk op de relatie vanaf 1927. Uit de bestudering van *de Gelderlander* blijkt nu dat deze visie nuancering behoeft. Ook in de hoogtijdagen van de Weimarrepubliek werd nog vaak stilgestaan bij de negatieve aspecten van de Nederland-Duitsland betrekkingen en bij de wantrouwige sfeer die in Nederland nog vaak bestond ten opzichte van deze relatie en de veiligheid in Europa. Toch is men in de krant wel positief over de pogingen die gedaan worden om de veiligheid en vrede in Duitsland, Europa en de rest van de wereld te verbeteren. Men stond open voor de nieuwe verdragen en samenwerking maar was van mening dat er nog weinig werd geconcretiseerd en dit veroorzaakte de negatieve sentimenten die uit de krantenberichten vaak naar voren komen ten opzichte van de positieve sentimenten die de buitenlandse, en deels ook de binnenlandse regering, probeerde aan te houden, mede voor de gemoedstoestand.

Onderzoek naar de kranten kan dus een nieuw perspectief opleveren en van toegevoegde waarde op het eerdere onderzoek naar beleidsstukken en literatuur. Dit is een kleinschalig onderzoek op basis van artikelen uit één katholieke Gelderse krant. De krant verkondigde niet alleen plichtsgetrouw het nieuws maar probeerde ook kritische kanttekeningen hierbij te plaatsen en construeerde niet trouw hetzelfde beeld als in het de beleidsdocumenten naar voren kwam. Hetzelfde onderzoek zou echter toegepast kunnen worden met meer kranten waarbij verschillen zouden kunnen gemaakt worden tussen katholieke en protestantse kranten en landelijke en provinciale kranten in grensgebieden. Dit maakt het onderzoek nog veelzijdiger en de resultaten nog bruikbaar en representatiever. Na dit onderzoek kunnen we in ieder geval stellen dat het dominante politieke discours genuanceerd zou moeten worden en dat de visies in de regering niet per definitie representatief zijn voor het hele Nederlandse volk. In de krant werd tegen sommige zaken anders aangekeken dan in de beleidsdocumenten naar voren kwam. Grootschaliger onderzoek zou interessante

resultaten op kunnen leveren voor onderzoek naar de politieke en economische Nederland-Duitsland betrekkingen in het Interbellum.

Bibliografie

Literatuur

- Beunders, H.J.G., 'De buitenlandse politiek van Nederland 1918-1924', in: N. van Sas, *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991) 88-105.
- Binnenveld, H. e.a., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Hilversum 2001).
- Blom, J.C.H., *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Bergen 1983).
- Boterman, F., *Duitsland als Nederlands probleem: de Nederland-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam 1999).
- Boterman, F., 'Inleiding', in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum: wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003).
- Boterman, F. en Vogel, M., *Nederland en Duitsland in het interbellum: wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003).
- Boterman, F., 'Nederlands-Duitse politieke betrekkingen', in: J. Vis en G. Moldenhauer (red.), *Nederland en Duitsland. Elkaar kennen en begrijpen* (Assen 2000) 347-368.
- Brinkhoff, J., *Een eeuw de Gelderlander-Pers* (Nijmegen 1948).
- Diepen, R. van, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999).
- Frey, M., *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande. Ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner* (Berlijn 1998).
- Galen Last, H. van, *Stilte voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig* (Bussum 1969).
- Gijswijt, T.W., 'Neutraliteit en afhankelijkheid. De Nederlands-Duitse politieke betrekkingen tijdens de Eerste Wereldoorlog', in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003) 21-36.
- Houwink ten Cate, J., *'De mannen van de daad' en Duitsland, 1919-1939. Het Hollandse zakenleven en de vooroorlogse buitenlandse politiek* (Den Haag 1995).

- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969).
- Klemann, H., *Waarom bestaat Nederland eigenlijk nog? Nederland-Duitsland: Economische integratie en politieke consequenties 1860-2000* (Rotterdam 2006).
- Markovits, S. en Reich, S., *The German predicament: memory and power in the new Europe* (New York 1997).
- Roowaan, R., 'Naast de grote machten, Nederlands-Duitse politieke en handelspolitieke betrekkingen 1918-1933', in: F. Boterman en M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003) 207-220.
- Vree, F. van, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939, een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989).
- Vuurde, R. van, 'Laveren en schipperen achter een façade van legalisme. John Loudon (1913-1918)', in: *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999).
- Wielenga, F., *Van Vijand tot Bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999).

Bronmateriaal

- 'Baldwin over Europa's toestand', *De Gelderlander*, 23 november 1928, 1.
- 'De negende Volkenbondsvergadering', *De Gelderlander*, 3 september 1928, 1.
- 'De Verdragen van Locarno gearafeerd', *De Gelderlander*, 17 oktober 1925, 1.
- 'De Volkenbond en de Volkenverdragen naast den Bond', *De Gelderlander*, 2 september 1926, 1.
- 'Duitschland en den Volkenbond', *De Gelderlander*, 8 februari 1926, 1.
- 'Duitsland vraagt toetreding tot den Volkenbond', *De Gelderlander*, 9 februari 1926, 1.
- 'Ernstige spanning te Genève', *De Gelderlander*, 13 maart 1926, 1.
- 'Financieele Kroniek', *De Gelderlander*, 17 januari 1925, 9.
- 'Financieele kroniek', *De Gelderlander*, 26 oktober 1929, 21.
- 'Het potentieele resultaat te Genève', *De Gelderlander*, 17 september 1928, 1.
- 'Internationale wrijvingspunten', *De Gelderlander*, 27 februari 1926.

- 'Onze handelspolitiek', *De Gelderlander*, 19 september 1925, 1.
- 'Tweede Kamer, avondvergadering van Dinsdag 9 Dec.', *De Gelderlander*, 10 december 1924, 2.